

Original research paper

UDK 341.241(497.7:495):341.231

341.241(497.7:495):323.1(=163.3)

МЕЃУНАРОДНИ АСПЕКТИ И ИДЕНТИТЕТСКИ ПРАШАЊА НА ПРИНЦИПОТ НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ НА НАРОДИ НИЗ ПРИЗМАТА НА ДОГОВОРОТ ОД ПРЕСПА

Ана Никодиновска Крстевска

Доцент, Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Страшко Стојановски

Вонреден професор, Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Апстракт

Принципот на самоопределување на народите претставува камен темелник на меѓународното право врз основа на кој се регулираат меѓусебните односи на земјите од меѓународната заедница. Овој принцип, иако е предмет на многубројни меѓународни документи и декларации кои заради нивната универзалност, веќе му имаат додадено задолжителен карактер, сепак неговото почитување во меѓународните односи не секогаш е загарантирано. Така, гледано низ одредбите од Договорот од Преспа, принципот на самоопределување на народите којшто му припаѓа на македонскиот народ, напати се повредува. Повредите се однесуваат на најразлични аспекти од принципот, тргнувајќи од правото на избор на сопствено име, право на сопствено политичко уредување, право на сопствена историја, право на јазик, право на култура, право на суверена еднаквост и еднаков третман во меѓународните односи и слично. Врз основа на ова, целта на овој труд ќе биде да ги истражи меѓународните аспекти и идентитетските прашања на принципот на самоопределување на народите низ призмата на Договорот од Преспа.

Клучни зборови: *принцип на самоопределување на народите, договор од Преспа, јус когенс норми, идентитетски прашања, Македонски национален идентитет*

INTERNATIONAL ASPECTS AND IDENTITY ISSUES OF THE PRINCIPLE OF SELFDETERMINATION OF PEOPLE THROUGH THE PRISM OF THE PRESPA AGREEMENT

Ana Nikodinovska Krstevska

Assistant professor
Faculty of law, University „Goce Delcev" – Shtip

Strasko Stojanovski

Associate Professor, Faculty of law, University „Goce Delcev" – Shtip

Abstract

The principle of self-determination of people represents the corner stone of international law in base of which international relations between States from the International Community are being regulated. This principle, in spite of being subject of many international documents and declarations, which in virtue of their universality, have already attributed the principle an imperative character, however his observance in international relations is not always guaranteed. Accordingly, seen through the dispositions of the Treaty of Prespa, the principle of self-determination of people that belongs to the Macedonian people, has been frequently violated. The violations refer to different aspects of the principle, beginning from the right to choose its own name, right to own political system, right to history, right to language, right to culture, right to sovereign equality and equal treatment in international relations etc. In base of this, the purpose of the paper is to explore the international aspects and the identity issues of the principle of selfdetermination of people through the prism of the Prespa Agreement.

Key words: *principle of self-determination of people, Prespa Agreement, ius cogens norms, identity issues, Macedonian national identity*

Вовед

Со потпишувањето на Договорот од Преспа помеѓу Република Македонија и Република Грција, со кој наводно се стави крај на спорот со името помеѓу овие две држави, Република Македонија стана жртва на серија на повреди на основните принципи на меѓународното право (норми од *ius cogens* карактер), како што е принципот на самоопределување на народите¹, принципот на суверена еднаковост помеѓу државите и принципот на забрана за мешање во внатрешните работи на државите. Освен тоа, со начинот и модалитетите преку кои беше донесен и усвоен Договорот од Преспа во македонскиот поредок, Република Македонија беше исто така жртва на тешки и систематски повреди на владеењето на правото во националниот правен поредок, во однос на кои Европската унија и Соединетите Американски држави замижуваа, и дури

¹ Принципот на самоопределување на народите, правото на самоопределување на народите и правото на себеидентификација означуваат едното исто и во рамките на трудот ќе се користат наизменично.

ги игнорираа. Со Договорот од Преспа всушност се наметна ново уставно име „Република Северна Македонија“ коешто би се користело за внатрешна и за меѓународна употреба, и истовремено наметнува обврска „*erga omnes*“ во врска со неговата употреба од страна на трети држави во меѓусебните односи со Република Македонија. Се импонира целосна елиминација на придавката „македонски“ и на терминот „Македонија“ и истовремено се забранува нивното користење за било каква официјална употреба, заменувајќи го со придавката „на Република Северна Македонија“ или едноставно „од Северна Македонија“. Освен тоа, со Договорот се изнудуваат промени во националните симболи на македонската држава кои се однесуваат на идентитетот, јазикот, културата, историјата, образованието, политичкиот и административниот систем, Уставот, слободите и правата на граѓанинот и слично, кои придонесуваат за исчезнување на македонскиот народ и на неговиот македонски идентитет.

Но, да видиме во што конкретно се состојат тие повреди. Во следните точки, најпрво ќе се говори за принципот на самоопределување на народите, како принцип настанат и дефиниран во рамките на меѓународното право. Ќе се опишат неговите карактеристики изразени преку внатрешната и надворешната димензија, но и неговиот карактер на јус когенс норма во меѓународното право. Откако ќе се утврдат дефинициите и содржината на принципот на самоопределување на народите, во последователната точка ќе бидат обработени меѓународните аспекти на повредата на принципот, кои освен тоа што ќе ги согледаат повредите на принципот на самоопределување на народите, тие исто така ќе ги опишат и повредите што се однесуваат на принципите на меѓународната сувереност на државите и принципот на забрана за мешање во внатрешните работи на државите, како составни елементи на принципот на самоопределување на народите. Потоа, темелејќи се на современите теории за нациите и национализмот, ќе се направи анализа на договорот од Преспа од аспект на засегнување на идентитетски прашања и основното право на себеидентификација. Колективниот идентитет во својата комплексност се врзува за одредени органски карактеристики (јазик, култура, обичаи и сл.), себеидентификационите маркери, општествената категоризација, но и територијалните белези поврзани со замислената заедница во историска, транснационална и географска смисла.

I. Право на самоопределување на народите: развој и дефиниција во меѓународното право²

Развој на принципот на самоопределување на народите се бележи во дваесетите години од минатиот век со воспоставувањето на новиот поредок по завршувањето на Првата Светска војна. Имено, принципот за прв пат имплицитно се споменува во 14 точки од

² Деловите што се однесуваат на дефинирање, проблематизирање и повредата на принципот на самоопределување на народите со Договорот од Преспа низ призмата на меѓународното право, се дел од подолго истражување на авторката и одредени стојалишта веќе се објавени или презентирани во претходни трудови и конференции (види во Никодиновска Крстевска, Договорот од Преспа помеѓу Република Македонија и Република Грција низ призмата на меѓународното право, *Годишен зборник на Правен факултет* бр. 8, 2018, стр. 125 – 131., или презентација *L'Accordo di Prespa tra la Macedonia e la Grecia tra diritto e politica internazionale* презентирани на семинарот L'Unione Europea e la risoluzione della disputa greco-macedone: tra principi normativi e doppi standard, ISGI – CNR, Roma, 09.05.2019. <https://www.youtube.com/watch?v=nPDuZh9H67Y&feature=youtu.be>)

Диксурсот на американскиот претседател Вудро Вилсон, што го испорача во 1918 г. пред американскиот Конгрес³, токму по повод воспоставување на Новиот Светски поредок. За време на двете Светски војни, принципот на самоопределување на народите не забележа позначителен развој, пред сè заради неговата маргинална улога во склучувањето на мировните договори во рамките на Друштвото на народите.⁴ Но, во периодот што следеше по Втората Светска војна, особено со прифаќањето на Повелбата на Обединетите нации, со процесот на деколонизација и со иницијативите коишто Организацијата на Обединетите нации (ООН) ги презема во однос на истото, принципот на самоопределување доби нормативна содржина и се дефинираше како прв нормативен нуклеус на права, којшто успешно се вклопи и усогласи во фундаментите на меѓународното право.⁵ Така, започнувајќи со Повелбата на Обединетите нации, принципот на самоопределување на народите е изрично содржан во чл. 1 (2) и чл. 55 од Повелбата, со кои се даваат насоки за воспоставување на пријателски односи помеѓу државите.⁶

Понатаму, важна афирмација на принципот се постигна со Декларацијата за независност на колонијалните земји и народи усвоена од Генералното Собрание на Обединетите нации од 14 декември 1960 година.⁷ Во Декларацијата, која претставуваше еден од основните документи – водичи за поттикнување независот на колонијалните земји, принципот на самоопределување одигра улога на правна основа во процесот на деколонизација на истите, движејќи се во рамките на принципот на територијален интегритет на државите. Целосна потврда на принципот на самоопределување на народите како ѝ негово придавање на задолжителна сила за договорните страни дадоа двата Пактови за човекови права, односно Меѓународниот пак за граѓански и политички права и Меѓународниот пак за економски, социјални и културни права, усвоени од Генералното Собрание на Обединетите нации во 1966 г.. Член 1, кој е заеднички за двата Пактови, всушност го усвои универзалниот поим на самоопределувањето, признавајќи го правото на сите народи да се самоопределат, врз основа на што тие можат слободно да си ја определат својата политичка положба како ѝ слободно да си го определат својот економски, социјален и културен развој.⁸ Освен овие документи, во рамките на ООН, принципот на самоопределување на народите се заокружи со донесувањето на Декларацијата за принципите на меѓународното право што се однесуваат на пријателските односи и на соработката помеѓу државите, во согласност со Повелбата

³ *Program for the Peace of the World*, Woodrow Wilson, 8 January, 1918 (<http://www.historyplace.com/speeches/wilson-points.htm>)

⁴ Владимир Ортаковски, *Малцинстватана Балканот*, 2-ри Август С –Штип, Скопје, 1998, стр. 116-118.

⁵ Види повеќе во Ана Никодиновска, *Право на самоопределување на народите и правото на сецесија како последна истанца од правото на самоопределување*, *Годишен зборник на Правен факултет*, бр. 1, 2009, стр. 197-211.

⁶ Член 1 став 2 „To develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples, and to take other appropriate measures to strengthen universal peace“и член 55 „With a view to the creation of conditions of stability and well-being which are necessary for peaceful and friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples, the United Nations shall promote:...”

⁷ *Dichiarazione sulla concessione dell'indipendenza ai paesi ed ai popoli coloniali, 14 Dicembre 1960, ONU* (<http://www.unric.org/html/italian/treaties/indipendenza.html>)

⁸ ...[A]ll peoples have the right of self-determination. By virtue of that right they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural developmen[t]. ..

на Обединетите нации, усвоена од Генералното Собрание на ООН на 24 октомври 1970 г.⁹, и со Декларацијата од Виена за човекови права од 1993 г., усвоена во рамките на Светската конференција на Обединетите нации за човекови права.¹⁰

Во однос на неговата содржина, принципот на самоопределување на народите поседува две димензии: надворешна и внатрешна.

Во својата надворешна димензија (Conforti, 2014:27), принципот на самоопределување на народите како правен принцип се однесува на народите кои се под колонијална власт или оние територии коишто се освоени или окупирани преку примена на сила. Врз основа на тоа, правото на надворешно самоопределување во ваквите случаи означува право на народите коишто се наоѓаат под странска власт да станат независни, односно да стапат во сојуз или да се интегрираат со друга независна држава, или пак сами да си го изберат сопственото политичко уредување. Додека, во својата внатрешна димензија (Raič, 2002:233-35), принципот подразбира право на народите кои се веќе организирани во независни држави, слободно да си ја изберат сопствената политичка, општествена и економска структура според сопствените убедувања и желби, без мешање од страна на трети држави, како и право на народите да учествуваат во процесот на донесување на одлуки во рамките на државата. Внатрешната димензија на принципот, всушност претставува континуитет на надворешната димензија на истоимениот принцип. Без оставарување на овие димензии истовремено, не би можел да се смета целосно исполнет принципот на самоопределување на народите. Оттука и поистоветувањето на принципот на самоопределување на народите со принципите на суверена еднаквост на државите и принципот на забрана за мешање во внатрешните работи на државите, кои всушност се сметаат за инхерентни на правото на самоопределување на народите.

Правото на самоопределување претставува норма на меѓународното позитивно право, којашто еволуирала со текот на времето и има достигнато карактер на *ius cogens* норма која е задолжителна за целата меѓународна заедница (Conforti, 2014:26-32)¹¹. Имено, задолжителниот карактер воглавно се должи на универзалноста на Повелбата на Обединетите нации која ја има добиено врз основа на чл. 103¹². Со овој член се предвидува преовладување на обврските коишто произлегуваат од Повелбата врз сите

⁹ Dichiarazione relativa ai principi di diritto internazionale, concernenti le relazioni amichevoli tra gli stati e la cooperazione fra gli Stati, in conformità con la Carta delle Nazioni Unite, Risoluzione dell'Assemblea Generale delle Nazioni Unite 2625 (XXV) del 24 ottobre 1970. (http://files.studiperlapace.it/spp_zfiles/docs/20041124231820.pdf)

¹⁰ Vienna Declaration and Programme of Action, Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>

¹¹ Потврда за тоа, дава и Меѓународниот суд на правдата во одредени свои мислења, како на пример: мислењето за Намибија од 21.06.1971 (пар. 52), мислењето за Западна Сахара од 16.10.1975 (пар. 54), мислењето за Косово од 22.07.2010 (пар. 79), дури и во една пресуда од 30.06.1995 во врска со прашањето за Источен Тимор (пар. 29) каде го дефинира како еден од основните принципи на меѓународното современо право.

¹² Член 103: In the event of a conflict between the obligations of the Members of the United Nations under the present Charter and their obligations under any other international agreement, their obligations under the present Charter shall prevail.

други договори (Conforti, 2014:189)¹³, било заради фактот што нормите коишто се содржани во Повелбата претставуваат општи принципи на правото прифатени од цивилизираните земји како обичајни норми, и како такви задолжителни за целата меѓународна заедница (Conforti, 2014:48-54; Czapliński, 2006:85).

Дополнителна потврда за задолжителниот карактер на принципот на самоопределување на народите произлегува од чл. 53 од Виенската конвенција за договорно право од 1969 г., каде се утврдува дека еден договор ќе се смета за ништовен (празен), доколку во времето на неговото склучување, бил во спротивност со задолжителна норма на меѓународното право. Конвенцијата во продолжение го појаснува значењето на оваа норма, и утврдува дека императивна норма на општото меѓународно право е норма којашто е прифатена и признаена од меѓународната заедница на држави во целина како норма којашто не може да биде дерогирана (односно не може да се менува) и којашто може да биде единствено изменета со последователна норма на општо меѓународно право којашто поседува ист карактер¹⁴ (Dögt & Schmalenbach, 2012:897; Kadelbach, 2006:21-40). Во Конвенцијата не е дадена јасна дефиниција за тоа кои норми поседуваат јус когенс карактер (Conforti, 2014:189), затоа што е оставено простор на државните практики и на меѓународната јуриспруденција да го дефинираат предметот на истите (Dögt & Schmalenbach, 2012:903; Damrosch et al., 2001:532-3). Но, истите може да се преземат од подготвителните работи на Комисијата за меѓународно право којашто го подготвуваше текстот на Конвенцијата. Така, според Комисијата како норми кои поседуваат јус когенс карактер се следните: ропство, пиратство и геноцид, човекови права и право на самоопределување на народите, принципите од Повелбата на Обединетите нации, суверена еднаковост меѓу државите, слобода за пловидба на отворено море, Статутот на Меѓународниот суд на правдата за страните од одреден спор, Женевските конвенции од 1929 г. и од 1949 г. коишто се однесуваат на заробеници од војна, принципот на *pacta sunt servanda* (договорите мора да се почитуваат), забраната за закана или употреба на сила, забраната за мешање во внатрешните работи на државите и други норми кои не се таксативно наброени. Покрај овие, во типологијата на јус когенс или задолжителни норми, влегуваат и денешните актуелни норми како „нуклеусот на основните човекови права“, злосторства против човештвото и воени злосторства, правото на развој и заштита на животната средина од тешки и долготрајни уништувања (Kadelbach, 2006:27).

¹³ Воглавно член 103 е восприеман од целата меѓународна заедница како норма којашто е поставена над договорите и таа веќе може да се истовети како норма од обичајното право. Дури, за оваа норма може да се рече дека како обичајна норма, таа може да се менува со посебни договори, со оглед на тоа што меѓу обичајните и договорите, според член 38 од Статутот на Меѓународниот суд на правдата не постои хиерархија. Но, заради фактот што обврските коишто произлегуваат од Повелбата на Обединетите нации се сметаат како апсолутно неменливи, обичајната норма во прашање којашто произлегува од членот 103 од Повелбата на ООН има природа на *ius cogens* норма (Conforti, 2014:100).

¹⁴ Воглавно концептот на јус когенс претставува еден од малкуте цврсти стојалишта во меѓународниот правен поредок, којшто е утврден со цел да ги заштити интересите и вредностите на меѓународната заедница токму од селективноста на државите и од нивните штетни активности (Dögt & Schmalenbach, 2012:898-900). Овој концепт се развива со правниот позитивизам во 19 и почетокот на 20 век, со цел да ја утврди идејата дека слободата на државите може да биде ограничена.

Принципот на самоопределување на народите, освен што претставува јус когенс норма, тој поседува и ерга омнес карактер, што значи дека како норма ја засега целата меѓународна заедница (Kadelbach, 2006:35-9). Имено, основните правила коишто припаѓаат и на јус когенс нормите и на ерга оменс нормите се во суштина исти, но нивното квалификување повторно зависи од тежината на сторениот противправен акт и од неговиот опсег. Примерите коишто се даваат за истите се забрана за агресија односно војна, геноцид, злосторства против човештвото и воени злосторства, суштинските елементи на хуманитарното право и конвенциите за човекови права, правото на самоопределување на народите и заштита на животната средина од тешки и долготрајни уништувања. (Kadelbach, 2006:27). Оттука, задолжителниот карактер на принципот на самоопределување на народите заедно со обврската ерга омнес како концепт на државна одговорност, освен што ги прават меѓународните договори ништовни, тие наметнуваат специјални обврски на државата којашто ги прекршува, односно обврски коишто ја надминуваат обичната репарација или надомест на штета кои се применуваат во реципрочните правни односи, ја овозможуваат интервенцијата на други меѓународни субјекти кои не се директно засегнати со меѓународниот противправен акт, да го повикаат на одговорност прекршувачот, било во лично својство било преку други субјекти на меѓународното право (Kadelbach, 2006:26). Но, со оглед на ширината и посебноста на прашањето, оваа тема претставува засебна тема на истражување која не може да се исцрпи во овој труд.

II. Меѓународни аспекти на правото на самоопределување на народите низ призмата на Договорот од Преспа

Договорот од Преспа или „*Конечен договор за решавање на разликите, опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) од Советот за безбедност на Обединетите Нации, за престанок на важноста на Привремената спогодба од 1995 год. и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу страните*“, како официјално име на договорот меѓу Република Македонија и Република Грција, се потпиша на 17 јуни 2018 во село Нивици, Мала Преспа, на границата меѓу Грција и Македонија. Договорот беше предмет на критика од многу аспекти. Пред сè, тој е противуствен затоа што не е во согласност со чл. 119 од Уставот на РМ од 1991 г. (Силјановска Давкова, 2018:4) и чл. 3, 4 и 8 од Законот за склучување, ратификација и извршување на меѓународни договори од 1998 г. (Апасиев, 2018b), и преговорите за неговото донесување се одржуваа тајно, без јавна дебата и без никаква официјална информација во однос на напредокот и нивната содржина (Vankovska, 2018:12).

Договорот од Преспа е составен од 3 делови, 20 членови и 90 параграфи, коишто се распределени на вкупно 20 страници.¹⁵ Првиот дел го регулира прашањето за името и тематиките поврзани со него, но и односите за добрососедство; вториот дел е посветен

¹⁵ Текстот од договорот може да се најде на следниот линк: <https://vlada.mk/node/14958>. Битно е да се напомене дека првичната верзија на Договорот од Преспа беше публикувана најпрво во грчкиот весник Катмерини, за што забележува проф. Ванковска (Vankovska, 2018:5), и тоа неколку дена пред неговото официјално објавување од страна на Владата на РМ. Официјалниот текст во Република Македонија беше објавен неколку дена подоцна на страната на Владата на РМ.

на стратешката соработка меѓу страните; третиот дел ги опишува начините на разрешување на конфликти; и последниот дел ги содржи завршните одредби од договорот. Овие дваесет страници со текст, беа опишани од експерти и афирмирани јуристи, како многу комплицирани членови, меѓусебно испреплетени и тешки за читање и за разбирање (Силјановска Давкова, 2018b; Vankovska, 2018:5). Всушност, од едно истражување спроведено од Македонскиот центар за меѓународна соработка резултира дека само 3% од целокупното население во Република Македонија всушност го има целосно прочитано договорот, додека останатиот дел дознал за неговата содржина преку второстепени извори, пријатели, телевизија или други средства за информирање (МЦМС, 2018:8; Vankovska, 2018:5).

Навлегувајќи подлабоко во содржината на договорот, како што предочува и самиот наслов на Договорот „*Конечен договор за решавање на разликите, опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) од Советот за безбедност на Обединетите Нации, за престанок на важноста на Привремената спогодба од 1995 год. и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу страните*“, се увидува дека во Договорот недостасува предметот на грчко-македонскиот спор создаден во рамките на Обединетите нации, а тоа е „разликата околу името“ (Силјановска Давкова, 2018:1; Vankovska, 2018:8). Всушност, различно од она што е содржано во Резолуцијата на Советот за Безбедност 817 (1993), на која се повикува и самиот наслов на Договорот, во неа Советот утврдува дека постои единствено една „разлика“ во однос на името на државата којашто е од билатерален карактер, додека во насловот на Договорот од Преспа се говори за „разлики“. Ова значи дека Договорот од Преспа го проширува опсегот на спорот и „разликата“ ја претвора во „разлики“ за идентитетот, јазикот, културата, историјата, образованието, политичкиот и административниот систем, Уставот, правата и слободите на човекот и граѓанинот (Силјановска Давкова, 2018: 2; Vankovska, 2018:8), кои претставуваат есенцијални елементи кои влегуваат во принципот на самоопределување на народите. Од ова следи дека договорот не само што спротивен на споменатиот принцип, туку тој е спротивен на предметот на договорање содржан во Привремениот договор од 1995 г., кој му претходи на Договорот од Преспа и од каде се црпи основата за преговарање. Со оглед на овие недостатоци, врз основа на чл. 30 од Виенската конвенција за договорно право во материја на „примена на последователни договори кои имаат ист предмет на договорање“, Договорот од Преспа не би можел да се смета како договор кој го заменува Привремениот договор од 1995 г., бидејќи има различен предмет на договарање, односно говори за „разлики“ а не за „разлика“.

Но, да видиме во што се состојат конкретно тие „разлики“. Имено, во член 1 и неговите 13 точки и 18 параграфи кои би требало да бидат исполнети од Република Македонија преку уставни амандмани (без можност за нивно идно менување¹⁶), Договорот наметнува смена на името на Република Македонија во „Република Северна Македонија“, коешто би се користело за внатрешна и за меѓународна употреба, и

¹⁶ Овие договорни одредби врз основа на начинот на којшто се поставени во договорот претставуваат т.н. *clausula aeterna*, кои всушност се поставуваат над Уставот и импонираат неможност за нивно идно ревидирање. Види повеќе во (Силјановска Давкова, 2018:14; Vankovska, 2018:12).

истовремено наметнува обврска „*erga omnes*“ во врска со неговата употреба од страна на трети држави во меѓусебните односи со Република Македонија¹⁷. Тој импонира целосна елиминација на придавката „македонски“ и на терминот „Македонија“ и истовремено го забранува нивното користење за било каква официјална употреба, заменувајќи го со придавката „на Република Северна Македонија“ или едноставно „од Северна Македонија“.

Од ова следи дека импозицијата односно наметнувањето на друго име наместо утврденото име од страна на македонската држава¹⁸, преставува *per se* повреда на принципот на самоопределување на народите [чл. 2 (1) од Повелбата на ООН], како императивна норма односно норма од јус когенс карактер којашто ги засега интересите на меѓународната заедница како целина, за која Виенската конвенција за договорно право (1969) во чл. 53 предвидува ништовност на договорите кои се во спротивност со овие императивни норми¹⁹ (Силјановска, 2018:2).

Покрај тоа, овие уставни импозиции освен што го повредуваат принципот на самоопределување на народите, тие истовремено го повредуваат принципот на забрана за мешање во внатрешните работи на други држави (Силјановска Давкова, 2018:3-4), кој, како што претходно напоменавме е инхерентен на принципот на самоопределување на народите. Имено, Договорот оди дотаму што наложува ревизија на сите официјални документи на државата како и отстранување на терминот „Македонија“ од државни симболи, било да се наоѓаат во јавни документи, или објекти и јавни институции, имиња на градови и географски региони и сл. Покрај тоа, тој предвидува основање на т.н. „заедничка комисија“ [член 8 (5) од Договорот], составена од историчари, археолози, дипломати и други, којашто ќе има за цел да ги ревидира сите книги и учебници и да ја отстрани од нив придавката „македонски“ и сè она што е поврзано со македонизмот, навлегувајќи на тој начин во суштината на историјата и на културата, менувајќи дури и историски и културни факти. Постапувајќи на ваков начин, Република Грција не само што се меша во внатрешните работи на македонската држава, туку ја става државата во

¹⁷ Спротивно на чл. 34 од Виенската конвенција за договорно право, затоа што договорите не може да наметнуваат обврски за трети страни.

¹⁸ Всушност, македонскиот народ во историјата, веќе се повикал на принципот на самоопределување на народите кога се самоопредели во 1944 г., за време на Антифашистичкото собрание за народно ослободување на Македонија, како слободна држава со манифестирана волја да се приклучи кон Југословенската федерација. Македонската држава повторно се повикала на принципот на самоопределување на народите во 1991 г., кога одбрала да се одвои од Југославија и да се конституира како независна држава со име Република Македонија. Освен тоа, народната волја на македонскиот народ, беше повторно потврдена на т.н. консултативен референдум што беше организиран по склучувањето на Договорот [последниот исто така беше проследен со серија на нерегуларности, спротивни на внатрешното право и на меѓународната пракса (види повеќе во Апасиев, 2018a, Vankovska, 2018)], со којшто се одби Договорот од Преспа, а со тоа се одби промена на името на државата.

¹⁹ Член 53 од ВКДП: A treaty is void if, at the time of its conclusion, it conflicts with a peremptory norm of general international law. For the purposes of the present Convention, a peremptory norm of general international law is a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character.

субординирана или подредена политичка положба во однос на неа, што е реалност типична за вазални држави ²⁰.

Во однос на содржината на договорот, во Преамбулата се определуваат страните на договорот, и тоа Првата страна се нарекува „Хеленска република“, додека Втората страна се нарекува „страната којашто беше примена во Обединетите нации во согласност со Резолуцијата 47/225 од 8 април 1993“. Всушност, името на државата ‘Република Македонија’ или пак нејзиното провизорно име ‘Поранешна југословенска Република Македонија’, не се споменува во ниеден дел од Договорот (Силјановска Давкова, 2018:2). Ваквата формулација на договорот најнапред ги повредува основните принципи на еднакви права и на самоопределување на народите зацртани во Повелбата на Обединетите нации [чл. 2 (1)], како ѝ ги повредува начелата содржани во претходниот Привремен договор меѓу Република Македонија и Република Грција од 1995 г., во кој договорните страни се определени како „прва страна – Република Грција“ и „втора страна - поранешна Југословенска Република Македонија“²¹. Освен тоа, во Преамбулата, договорните страни се повикуваат на серија на принципи, акти и меѓународни документи, како принципите на демократијата, почитувањето на човековите права и основните слободи и други, и исто така се повикуваат на документи поврзани со спорот со името меѓу двете земји, односно Резолуциите на Советот на Безбедност 817 (1993) од 4 април 1993 и 843 (1993) од 18 јуни 1993, како и Привремениот договор од 1995 г.. Но сепак, во Договорот е испуштена Пресудата од Меѓународниот суд на правдата во Хаг со која Меѓународниот суд на правдата утврди дека Република Грција го повреди чл. 11 од Привремениот договор од 1995 год.²², заради тоа што ѝ го блокираше влезот во НАТО на Република Македонија на Самитот на НАТО што се одржа во Варшава во 2008 г.. Со ваквата селективност при повикување на документи во Договорот, се испуштаат битни факти од спорот меѓу двете страни коишто се од суштинско значење за самото решавање на спорот. Оттука следи дека оската на преговарачките позиции на договорните страни се изместува, а со тоа се компромитира самиот развој и разврската на спорот. Ваквите неурамнотежија ја доведуваат Република Македонија во нееднаква или подредена позиција, коишто се спротивни на принципот на суверена еднаквост меѓу државите зацртан во Повелбата на Обединетите нации [чл. 2 (1)] (Силјановска Давкова, 2018:2).

Уште една потврда дека се повредува принципот на суверена еднаквост меѓу државите е фактот дека договорот е асиметричен во однос на правата и обврските коишто произлегуваат за договорните страни (Силјановска Давкова, 2018:3;22). Така, првата страна односно Грција има само права, освен две обврски кои се однесуваат на: 1. обврска да го ратификува договорот по одобрувањето на уставните амандмани и по исполнувањето на сите легислативни и правни процедури потребни за стапување во

²⁰ Интервју на Џејмс Петифер за Нова Македонија (07.07.2018) Македонија се става во вазалска положба кон Грција, Нова Македонија (види линк во библиографија); Vankovska, 2018:3.

²¹ Види повеќе во Interim Accord (with related letters and translations of the Interim Accord in the languages of the Contracting Parties), 13 September 1995, New York (договорот е достапен на следниот линк - https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/MK_950913_Interim%20Accord%20between%-20the%20Hellenic%20Republic%20and%20the%20FYROM.pdf)

²² Текстот на Пресудата како и постапката поврзана со пресудата може да се најдат на следниот линк: <https://www.icj-cij.org/en/case/142>

сила на договорот, и 2. Обврска да не ѝ го попречува влезот на Република Македонија во меѓународните организации, но како што увидовме, веќе еднаш беше прекршена од страна на Грција со блокирањето на Македонија за влез во НАТО во 2008 г.. Втората страна пак, има само обврски и тоа: обврска да го смени името, обврска да изврши уставни амандмани, обврска да ги смени имињата на институциите, обврска да ги прилагоди државните документи со новото име, обврска да ги смени меѓународните регистарски таблички, обврска да ги извести другите држави што ја имаат признаено за смена на нејзиното име и да им наметне да го користат новото име, итн.

III. Идентитетски прашања на правото на самоопределување на народите низ призмата на Договорот од Преспа

Мултислојноста на секој идентитет опфаќа повеќе карактеристики детерминирани од објективни критериуми поврзани со потеклото, културата или дури и социјалниот и општествен статус, но и субјективни кои примарно се поврзуваат со правото на самоидентификација, понекогаш под влијание на општествената категоризација или социјалната мобилност. Националниот идентитет на Балканот, речиси секогаш, во современиот контекст се врзува со етничката припадност, но не смеат да се занемарат и политичките визури на територијалноста. Оттука, нацијата е силно етнички втемелена и како таква произведува поединци тесно поврзани со групниот идентитет.

Западниот либерализам го продуцира процесот на национализам каде „луѓето (нацијата) се сите оние кои го зборуваат истиот јазик, а националност значи заедница втемелена на јазикот“. Оттука, национализмот станува незапирлива политичка сила која ќе ја трансформира народноста на Европа за само неколку децении по Берлинскиот конгрес од 1815 година (Brooks, 2005: 39, 40). Најжестоката фаза на национализмот е онаа која го придружува раниот индустријализам и неговото ширење. Нестабилната општествена ситуација придонесува да се јават остри политички, економски и образовни нееднакости. Едновремено се јавуваат и нови културно совпадливи политички уредувања. Во ваков случај на нееднаквост се поттикнуваат новопојавените единици да се стават под етнички знамиња (Гелнер, 2001: 161).

Според Конверси [Conversi] „современиот национализам не може да биде оформен без просторната димензија. Територијата се наоѓа во срцето на националистичките програми, поткрепе но со важноста за исцртување на просторот во нивните стратегии. Конечно во свет на нации-држави етничката група може да се чувствува целосно заштитена доколку успее да формира сопствена нација-држава“ (Etherington, 2003: 31). Изоморфното равенство држава – суверенитет - територија упатува кон политичкиот критериум и формирањето на територијализиран ентитет како примарна неопходност во градењето на оптимално хомогенизирани идентитети. „Нацијата“ се доживува како апстракција, но кога на овој концепт ќе се припише одредено име - како „Србија, Бугарија, Грција или Македонија“ или едноставно „татковина“ - на истото можат да се припишат човечки карактеристики и чувството на апстракција станува поединечно и

индивидуализира но. Психологијата на татковината станува еден од главните мотивациски фактори дури и при етнонационалното разбирање (Connor, 2001: 58- 60).

Македонскиот национален идентитет произлегува и е тесно поврзан со моќта и именувањето на татковината Македонија. Секоја промена продуцира нов дискурс на разбирање на собството. Легитимноста на промената главно се врзува со динамичките процеси на континуирано прилагодување, но доколку истото е наметнато, конфликтноста е неизбежна. Преспанскиот договор *de facto* значи наметнување, а политичките процеси кои следеа, во прв ред неуспешниот септемврски референдум од 2018 година и контраверзноста на процесот на уставните измени, потврдуваат дека легитимитетот од мнозинството на македонското национално ткиво отсуствува. Во понатамошниот дел ќе се задржиме само на деловите на Договорот кои имплицираат идентитетски промени.

Првата индикација за спорноста на признавањето на државното именување произлегува од отсуството во преамбулата, не само на името Македонија, туку и привремената референца под која земјата беше членка во Обединетите нации.²³

Во членот 1.3 б од Договорот²⁴ се уредува идентитетското прашање на националноста во Македонија, што подеднакво е предмет на политичко разбирање поврзано со државјанството, но и правото на самоидентификација кое се врзува со етничката припадност. Праксата покажува дека етничкото и политичкото разбирање на нацијата се неспоиви и речиси секогаш едното го истиснува другото. Но клучниот проблем е што во случајот национално прифатеното разбирање за државјанството како „Македонско“, со присилно наметнување се потиснува од политичкото „Граѓанин на Република Северна Македонија“. Во периодот досега, исто така, иако не е предвидено во Спогодбата, се повеќе во меѓународна употреба се користи и терминот „Северномакедонски“. Идејата на ваквото разбирање е да се територијализира националниот идентитет, со истиснување на историскиот наратив и структурно рedefинирање на националната идеологија, за што ќе зборуваме понатаму.

Еден од најспорните делови од Договорот е членот 1.3 г.²⁵ Ограничувањето на придавската употреба на терминот Македонски во јавна употреба значи прекршување

²³ Првата страна, Грција („Првата страна“) и Втората страна, која беше примена во Обединетите нации согласно резолуцијата 47/225 од 8 април 1993 г. на Генералното собрание на Обединетите нации („Втората страна“)... Види, Конечен договор за решавање на разликите, опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) од Советот за безбедност на Обединетите Нации, за престанок на важноста на Привремената спогодба од 1995 год. и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу страните (2017).

²⁴ Член 1.3 б) Државјанството на Втората страна ќе биде македонско/граѓанин на Република Северна Македонија, како што ќе биде заведено во сите патни документи (Исто).

²⁵ Член 1.3 г) Придавката во однос на државата, нејзините службени органи и други јавни институции ќе биде во согласност со официјалното име на Втората страна или со нејзиното скратено име, односно „на Република Северна Македонија“ или „на Северна Македонија“. Други употреби на придавката, вклучително и употребата на придавката во однос на приватни ентитети и актери, кои не се поврзани со државата и јавните ентитети, кои не се основани со закон и не добиваат финансиска поддршка од државата за активности надвор од државата, можат да бидат во согласност со членот 7, став (3) и

на сите меѓународни стандарди и нарушување на правото на самоопределување на една нација. Ова ограничување е проширено и на сите приватни субјекти и правни лица кои стапуваат во меѓународна интеракција или директно или индиректно користат државно финансирање. Целта е во целост овој термин да се истисне од употреба. Како основен национален маркер, националните институции на секоја нација-држава се именуваат според националната номенклатура, во случајот Македонска. Со забраната за користење на придавската употреба и бришењето на Македонски од овие институции се обезличува македонскиот, не само државен, туку и национален карактер.

Членот 7²⁶ од Договорот го утврдува опсегот на употреба на терминот „македонски“ согласно неговите интерпретации. Во ставот 2 се дефинира разбирањето и употребата во Република Грција директно импутирајќи дека културните, цивилизациски и историски наративи поврзани со грчкиот карактер не се лимитираат само на антиката, туку на целиот период, вклучувајќи ја и современата историја. Спорноста е во фактот што историскиот и идентитетски карактер на македонската нација се лимитираат на територијата на денешната држава Македонија, додека сличните кои произлегуваат од територијата на Грција се дел од грчкиот национален мит и историја. Спорноста е дотолку поголема, што во современ национален контекст, Грција, врз база на расните интерпретации од крајот на 19 век за т.н. славофони население²⁷, истото го подложуваат на „леgitимна“ асимилација, со цел да го интегрираат во сопствениот национален дискурс. Проблемот за македонскиот национален идентитет е симболички и суштински. Симболички, затоа што темелите на македонската нација како што се Гоце Делчев и К.П. Мисирков потекнуваат од денешната грчка Македонија, а суштински, бидејќи значителен дел од населението во Македонија, кое има изградено македонска национална свест, исто така, има потекло од грчкиот дел на Македонија. Дополнително, со овој член се губи основата за признавање на македонско национално малцинство во Грција, бидејќи истото и покрај својот автохтон карактер, не смее да се поврзува со разбирањето на националноста во државата Македонија.

(4). Употребата на придавката за активности може да биде во согласност со членот 7, став (3) и (4). Ова не влијае на процесот воспоставен според членот 1, став 3 (ж) и на постојните сложени имиња на градовите на датумот на потпишување на оваа Спогодба (Исто).

²⁶ Член 7

1. Страните прифаќаат дека нивното односно разбирање на термините „Македонија“ и „македонски“ се однесува на различен историски контекст и културно наследство.
2. Во однос на Првата страна, овие термини ја означуваат не само областа и народот во северниот регион на Првата страна, туку и нивните одлики, како и елинската цивилизација, историја, култура и наследството на тој регион од антиката до денешен ден.
3. Во однос на Втората страна, овие термини ја означуваат нејзината територија, јазик, народ и нивните одлики, со нивната сопствена историја, култура, и наследство кои се особено различни од оние кои се наведени во членот 7, став (2) (Исто).

²⁷ Главната претпоставка со која истапувале грчките пропагатори кон крајот на 19 и почетокот на 20 век, била онаа за историскиот „грчки“ карактер на Македонија, а населението кое е резултат на „неlegитимна словенизација“ повторно треба да се врати на своите грчки јазични и културни коре ни. Притоа се настојува да се користи навидум неутралната категорија „славофони“. Според грчкиот епископ во Битола : „Славофони се Грци кои ги покориле локалните „Словени (варвари)“, но бидејќи робовите не можеле да го научат грчкиот јазик, владеејќите Грци го научиле словенскиот и постепено го заборавиле грчкиот јазик “ (Брејлсфорд, 200).

Членот 8 од Договорот ја уредува употребата на симболите во Македонија.²⁸ Превземањето на корективни дејства во однос на спомениците и културното наследство означува *damnatio memoriae*, односно насилно бришење од колективната меморија на македонскиот национален наратив на цели историски периоди, кои биле присутни во народната митографија дури и во периодот пред формирањето на современите нации-држави. Монополизацијата на историската симболика на Александар Македонски, од грчкиот национален мит, е апсурд од светски размери, бидејќи историските интерпретации се флукуирачки и го следат развојот на соодветните научни дисциплини кои го проучуваат, а исто така, постои и светска цивилизациска вредност која истиот ја продуцира и која не може да биде предмет на национални интерпретации, особено доколку се има во предвид дека живее во анационална ера. Понатаму, отстранувањето на симболот на поранешното македонско знаме, со кој се идентификува значителен дел од македонската нација во Македонија, но и во дијаспората, може да се спроведе само преку насилно наметнување со масивно користење на механизмите на „државната принуда“. Ова со сигурност ќе креира конфликтни ситуации, кои може да предизвикаат дополнителни интраетнички конфликти во Македонија. На крајот, прифаќањето на „ендонимите“ кои се користат во грчката топонимија значи бришење на колективната меморија на македонската нација за историската присутност на македонските топоними. Токму овие ендоними, до периодот меѓу двете светски војни претставувале егзоними и насилно се наметнати со државна и присилна интервенција. Апсурдот и тука е присутен, бидејќи за останатите словенски нации на Балканот останува словенската номенклатура. На пример градот Солун останува да се именува така во другите држави на регионот, додека во Македонија се наметнува грчкото именување Тесалоники.

Заклучок

Summa summarum, од изложеното може да се заклучи дека иако правото на самоопределување на народите иако претставува јус когенс норма којашто има задолжителна сила за меѓународната заедница во целина, сепак неговата примена и почитување зависи од војлата и интересите на големите сили во меѓународната заедница, додека малите држави се немоќни во однос на тоа. Оттука произлегува дека и покрај универзалноста на нормата во меѓународните односи, припадена врз основа на

²⁸ Член 8

2. Во рок од шест месеци од влегувањето во сила на оваа Спогодба, Втората страна ќе го преиспита статусот со спомениците, јавните згради и инфраструктурата на нејзината територија и доколку истите на кој било начин упатуваат на античката елинска историја и цивилизација, што претставува составен дел од историското или културно наследство на Првата страна, ќе преземе соодветни корективни дејствија со цел делотворно да го разгледа прашањето и да обезбеди почитување на таквото наследство.
3. Втората страна нема повторно да го употребува на кој било начин и во каква било форма симболот порано истакнат на нејзиното поранешно државно знаме. Во рок од шест месеци по влегувањето во сила на оваа Спогодба, Втората страна ќе пристапи кон отстранување на симболот истакнат на нејзиното поранешно државно знаме од сите јавни места и од јавна употреба на нејзина територија. Археолошките артефакти не спаѓаат во опфатот на оваа одредба.
4. Секоја од Страните ќе се придржува кон препораките на Конференцијата на Обединетите нации за стандардизација на географските имиња во однос на употребата на официјалните географски имиња и топоними на територијата на другата Страна давајќи притоа приоритет на користењето на ендоними, наместо егзоними (Види Конечен договор за решавање на разликите...).

чл. 103 од Повелбата на ООН, примената на нормата ја одредуваат и овозможуваат силите коишто во дадениот момент ја поседуваат моќта.

Македонскиот народ беше разочаран од Владата на власт, на чело со Претседателот Заев, затоа што тој ги премина црвените линии во однос на промената на името за кои ветуваше во неговата предизборна кампања, односно дека никогаш нема да потпише таков договор. Македонскиот народ се чувствува иизигран. Всушност со овој договор, Владата не само што се откажа од уставното име Македонија, туку се откажа и од македонското малцинство коешто живее во Грција, на ист начин на којшто се откажа и од македонското малцинство во Бугарија (затоа што и со последната, Владата потпиша сличен меѓународен договор). Згора на тоа, со потпишувањето на договорот, Владата се откажа и од целото историско и културно наследство на македонскиот народ од антиката но и од современата историја од 20 век. Дури и министерот за надворешни работи, Димитров, на прашањето поставено од грчки новинари во однос на јазикот кој го говори славофоното население во Грција (што значи македонското малцинство), тој одговори дека „не знае кој јазик го зборуваат“. И не станува збор само за промената на името, но и за други настани кои случуваа скоро истовремено, како на пример донесувањето на Законот за употреба на албанскиот јазик како втор официјален јазик и сл., кои собрани сите заедно водат кон уништување на македонската држава, односно кон демакедонизација и кон поделба по етнички линии во државата. Конкретно, од аспект на идентитетските прашања, Договорот *de facto* не се однесува на лимитираноста на проблемот (спорот) околу името на Република Македонија, туку точно го проширува опсегот засегнувајќи ги основните идентитетски постулати на македонската национална припадност детерминирана од сувереното право на самоопределување, втемелено на историските традиции и историјата. Реконфигурирањето на Македонскиот народ од неговото етничко разбирање, во насока на граѓански (политички) национален модел, ќе предизвика процес на национална деноминација, која понатаму може да предизвика фрагментација и во крајна линија дестабилизација проследена со силни интраетнички поделби внатре во рамките на македонското национално ткиво. На крај, со потпишување на Договорот од Преспа, Владата создаде еден виртуелен европски идентитет, којшто може и никогаш да не се оствари, но кој во суштина го анектираше македонскиот идентитет.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Брејлсфорд, Х. Н. 2003. Македонија. Скопје: Култура.
- Brooks, J.A. 2005. "Shoot the Teacher!" Education and The Roots of the Macedonian Struggle. MA Theses, Department of History: Simon Fraser University.
- Connor, W. 2001. „Homelands in a World of States“. In Gibernau, M. and J. Hutchinson (ed.), Understanding Nationalism. Cambridge: Polity Press.
- Czapliński, W. (2006). Jus Cogens and the Law of Treaties in Tomuschat, C. and Thouvenin, J.M. (Eds) (2006). *The Fundamental Rules of the International Legal Order*. Leiden (Belgium): Martinus Nijhoff Publishers Leiden/Boston, pp. 83-97.
- Damrosch, L.F., Henkin, L., Crawford Pugh, R., Schachter, O. and Smit, H. (2001). *International Law. Cases and Materials*. Fourth Edition. St. Paul (Minnesota, USA): West Group. A Thomson Company, pp. 522-568).

- Dörr, O. and Schmalenbach, K. (Eds) (2012). *Vienna Convention on the Law of the Treaties. A commentary*. Verlag Berlin Heidelberg: Springer.
- Etherington, J. 2003. Nationalism, National Identity and Territory. The Case of Catalonia, Tesi Doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Гелнер, Е. 2001. Нациите и национализмот. Скопје: Култура.
- Harris, D.J. (1998). *Cases and materials on International law*. Fifth edition. London: Sweet & Mawell.
- Kadelbach, S. (2006). Jus Cogens, Obligations Erga Omnes and other Rules – The Identification of Fundamental Norms **in** Tomuschat, C. and Thouvenin, J.M. (Eds) (2006). *The Fundamental Rules of the International Legal Order*. Leiden (Belgium): Martinus Nijhoff Publishers Leiden/Boston, pp. 21-40.
- Nikodinovska Krstevska, A. (2018) L’Accordo di Prespa tra la Macedonia e la Grecia tra diritto e politica internazionale, Seminario sull’Unione Europea e la risoluzione della disputa greco-macedone: tra principi normativi e doppi standard, ISGI – CNR, Roma, 09.05.2019 (<https://www.youtube.com/watch?v=nPDuZh9H67Y&feature=youtu.be>)
- Nikodinovska Krstevska, A. (2018) Macedonia e l’Unione Europea con l’accento sull’Accordo di Prespa tra la Grecia e la Macedonia, Università degli studi di Napoli „l’Orientale“, 07.11.2018. (<https://www.youtube.com/watch?v=mPpRebz0O18&t=4691s>)
- Raič, David (2002) Statehood and the Law of Self-Determination. The Hague: Kluwer Law International, pp. 226 – 307.
- Toki, V. (2017) Māori seeking self-determination or tino rangatiratanga? A note. Journal of Maori and Indigenous Issues, 5, 134–144. (<https://researchcommons.waikato.ac.nz/bitstream/handle/1-0289/11519/Toki%20Maori%20Seeking%20self-determination.pdf?sequence=15>)
- Tomuschat, C. (2006). Reconceptualizing the Debate on Jus Cogens and Obligations Erga Omnes - Concluding observations **in** Tomuschat, C. and Thouvenin, J. M. (Eds) (2006). *The Fundamental Rules of the International Legal Order*. Leiden (Belgium): Martinus Nijhoff Publishers Leiden/Boston, pp. 83-97.
- Vankovska, B. A Diplomatic Fairytale or Geopolitics as Usual: A Critical Perspective on the Agreement between Athens and Skopje, in: Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg/IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2018*, Baden-Baden. (forthcoming)
- Vankovska, B. David vs Goliath: The Macedonian Position(s) in the So-Called Name Dispute. *Sudosteuroopa*, vol. 58, no. 3, 2010.
- Von Verdross, A. (Oct., 1937). Forbidden Treaties in International Law: Comments on Professor Garner’s Report on “The Law of the Treaties”. *The American Journal of International Law*, vol. 31, No. 4, pp. 571-577. Cambridge: Cambridge University Press.
- Апасиев, Д. (2018, 3 септември). *Научна трибина за Договорот меѓу Грција и „Втората страна“: Пандорина кутија или излез од лавиринтот*, Филозофскиот факултет при УКИМ во Скопје (видеото е достапно на <https://www.youtube.com/watch?v=9n0s3MEF0oY>)
- Апасиев, Д. (а) (2018). Правните аспекти на референдумот за т.н. Преспански договор меѓу Република Грција и „Втората страна“ Case study. *Годишен зборник на Правен факултет Бр. 8*, стр. 5 - 18.

- Апасиев, Д. (б) (2018). Смртните правни пречки поради кои т.н. Преспански договор е клинички мртов, *Res Publica blog*, 26 јуни 2018. (текстот е достапен на <http://respublica.edu.mk/blog/2018-06-26-08-25-04>)
- Интервју на Џејмс Петифер за Нова Македонија (07.07.2018). Македонија се става во вазалска положба кон Грција, *Нова Македонија* (достапно на <https://www.novamakedonija.com.mk/makedonija/македонија-се-става-во-вазалска-полож>)
- Љоровски Вамваковски, Д., Тасев, Д., Стојновски, С. (2018) Националната мобилизација во Република Македонија во однос на македонското прашање, *Годишен Зборник на Правен факултет бр. 8*, стр. 71 – 88.
- Никодиновска Крстевска, А. (2018). Договорот од Преспа помеѓу Република Македонија и Република Грција низ призмата на меѓународното право, *Годишен зборник на Правен факултет*, бр. 8, стр. 125-131.
- Никодиновска, А. (2009). Правото на самоопределување на народите и правото на сецесија како последна инстанца од правото на самоопределување на народите, *Годишен зборник на Правен факултет* бр. 1, стр. 197-211.
- Ортаковски, В. (1998) Малцинствата на Балканот, 2-ри Август С –Штип, Скопје, 1998, стр. 116-118.
- Референдум 2018*, Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС), Август 2018. <https://www.mcms.mk/images/docs/2018/referendum-2018-stavovi-na-javnosta-vo-makedonija.pdf>
- Силјановска Давкова, Г. (2018, 20 Септември). За „Преспанскиот договор“ и пошироко. Нова Македонија, (текстот е достапен на <https://www.novamakedonija.com.mk/makedonija/politikaза-преспанскиот-договор-и-пошироко>)
- Силјановска Давкова, Г. (б) (2018, 3 септември). *Научна трибина за Договорот меѓу Грција и „Втората страна“: Пандорина кутија или излез од лавиринтот*, Филозофскиот факултет при УКИМ во Скопје (видеото е достапно на <https://www.youtube.com/watch?v=9n0s3MEF0oY>)

Документи:

- Charter of the United Nations* (1945), United Nations
- Dichiarazione relativa ai principi di diritto internazionale, concernenti le relazioni amichevoli tra gli stati e la cooperazione fra gli Stati, in conformità con la Carta delle Nazioni Unite, Risoluzione dell'Assemblea Generale delle Nazioni Unite 2625 (XXV) del 24 ottobre 1970. (http://files.studiperlapace.it/spp_zfiles/docs/20041124231820.pdf)
- Dichiarazione sulla concessione dell'indipendenza ai paesi ed ai popoli coloniali*, 14 Dicembre 1960, ONU (<https://www.unric.org/html/italian/treaties/indipendenza.html>)
- Program for the Peace of the World*, Woodrow Wilson, 8 January, 1918 (<http://www.historyplace.com/speeches/wilson-points.htm>)
- Vienna Convention on the Law of the Treaties* (1969)
- Vienna Declaration and Programme of Action, Adopted by the World Conference on Human Right in Vienna on 25 June 1993*, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>
- Закон за склучување, ратификација и извршување на меѓународни договори* (Сл.весник бр. 5/98)

Конечен договор за решавање на разликите, опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) од Советот за безбедност на Обединетите Нации, за престанок на важноста на Привремената спогодба од 1995 год. и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу страните (2017)
Устав на Република Македонија (1991)